

IWAN KASABOW
Sofia

СЕМАНТИЧНИ ЕЗИКОВИ И/ИЛИ КУЛТУРНИ ПРИМИТИВИ

Известно е, че съвременното състояние на лингвистичната наука се характеризира с голям интерес към семантичното описание на езиците. Преди всичко това се дължи на вдъхновяващите резултати, постигнати от фонологията и от оптимистичната идея, че и планът на съдържанието на езика би могъл да бъде анализиран аналогично на неговия план на израза. Тази идея: да бъдат отделени елементарните съставлящи (на езиковите знаци) „фигурите” в плана на съдържанието, формулирана от Л. Йелмслев¹ се е превърнала в методологична база на системно-структурните семантични изследвания. Както във всеки анализ, така и „анализът на фигурите в плана на израза, може да се каже, практически се състои в свеждане на същностите, влизащи в неограничени инвентари (напр. словесните изрази) към същности, влизащи в ограничени инвентари; свеждането продължава до тогава, докато не се получи най-ограничен инвентар. Такъв път преминава и анализът на фигурите (= на „неопределяемите знаци” по Съоренсен²) в плана на съдържанието”. Аналитична процедура, „възвръщаща се към семантичните постулати, предложени от Г. Лайбниц и Дж. Лок” (в теориите им за прословутите „characteristica universalis” и „lingua mentalis”), както отбелязва А. Вежбицка³ в книгата си „Семантичните примитиви”.

Семантичните теории, обединени около хипотезата за принципната възможност естественият език да служи като метазезик за семантичното описание на езика-обект, са единодушни, че за да може да изпълни тази роля, огромният брой на думите в който и да е естествен език е необходимо предварително да бъде компресиран и редуциран до определен минимален списък от думи, необходими и достатъчни, за да представят значенията на всички останали думи. Такава редукция е достижима теоретично по принципа на последователното семантично включване, т. е. единиците с по тясно семантично съдържание се включват в единиците с по-общо семантично

---

¹ L. Hjelmslev, *Omuri(n)g sprogteoriens grundlaeggelse*, Kobenhavn 1943 (Engl. transl. by F. J. Whitfield, *Prolegomena to a Theory of Language*, 1961).

² H. Sørensen, *Word-classes in Modern English*, Copenhagen 1958.

³ W. Wierzbicka, *Lingua Mentalis. The Semantics of Natural Language*, 1980, Sydney, New York, London. (G. Leibniz, *New Essay Concerning Human Understanding*; J. Locke, *Essay Concerning Human Understanding*).

съдържание и се представят чрез тях, а практически – в съставянето на Речник-минимуми.

Резултатите от анализа на лексико-семантичната (под)система на езика (българския) въз основа на работата ни върху два речника, приемани за представителни за системата в цялост: *Семантичен речник-минимум*⁴ и *Универсален енциклопедичен речник*⁵ дават възможност за различна от обичайната интерпретация – от гледна точка на смисъла – в духа на работите на Греймас⁶, но не в посока на пораждането (от известния „семиотичен квадрат“), а в обратна посока – на свеждането на цялото до елементарна схема.

Тези резултати са следните:

1. Лексикалната семантика на езика като цяло може да бъде сведена до минимум от ок. 850 думи-семанти, разпределени в 17 основни лексико-семантични полета, организирани около централна област от ок. 300 думи-семанти (значения) с две ядрени единици: ЧОВЕК за съществителните и СЪМ за глаголите. Това показва по явен начин антропоцентричния характер на системата.

2. Тези две ядрени единици в комбинация образуват основната елементарна предикативна фразова (на изречението и изказването) единица Човек съм или Аз съм човек. (Със следваща стъпка: Аз казвам нещо за нещо.)

3. Анализът на метаезика на описанието (на дефинициите) на всички заглавни думи от *Семантичния речник минимум* показва, че:

а. Ядреният глагол съм е непосредствено обкръжен от модалните глаголи: *желаю (искам), трябва, може (мога)*, от перцептивните *възприемам и чувствам*, от когнитивните *мисля и зная*, от предикативно-нарративните (*verba dicendi*) казвам и говоря и от основните глаголи за действие и събитие изобщо *правя и става*, чрез (*дефинициите на*) които се тълкуват всички останали глаголи.

б. Метаезикът на дефинициите на съществителните имена се свежда (редуцира) до 7 ядрени единици – думи в ролята им на семи: *герой, враг, помощник, борба, средство, цел, сцена*. (Поразяващо съвпадение с актантните функции на Вл. Пропп⁷ изследвани и от А. Греймас⁸ и др., а може би и с падежните роли на Ч. Филмор⁹ установени, разбира се, от друг аспект и чрез различни процедури.

в. Адюнктивите (прилагателни и наречия) се свеждат до пространствените и времевите координати – деиксисите (или шифтерите на Р. Якобсон¹⁰).

⁴ И. Касабов, *Семантичен речник – минимум*, София 1990.

⁵ И. Касабов, К. Симеонов, *Универсален енциклопедичен речник*, т. I, София 1999.

⁶ A. Greimas, *Semantique structurale*, Paris 1966.

⁷ В. Пропп, *Морфология сказки*, Москва 1969.

⁸ A. Greimas, *Semantique structurale*, Paris 1966; *Du sens I*, 1970; *II*, Paris 1983.

⁹ Ch. Fillmore, „The Case for Case”, in: E. Bach, t. Harms, *Universals in Linguistic Theory*, New York 1968, pp. 1–90.

¹⁰ Р. Якобсон, in: *Шифтеры, глагольные категории и русский глагол*, Принципы типологического анализа языков различного строя, Москва 1972.

Така получените резултати от семантичната редукция (чрез минимизация от този вид) на лексико-семантичната система пряко водят до разколебаване в самодостатъчността за постепенно включващо семантично описание (без кръгови дефиниции). Тъй като единствената дума (термин-примитив) без същинска (лексико-семантична) дефиниция е глаголетът съм, се налага той да бъде дефиниран граматично чрез I. Процесуалност (като действие); II Състояние; и III. Екзистенциалност като абстрактни граматически същности. (Може би трябва да се напомни, че чрез глагола съм са дефинирани всички модални, перцептивни, когнитивни глаголи, а чрез тях – всички останали). При това положение е ясно, че вместо да се говори за неопределяеми в лексико-семантичен план единици, е по-подходящо (и коректно) да се посочи граматичният характер на семантиката на тези единици. Тази граматична семантика се схваща не само като морфологична, но (и то в много по-голяма степен) като предикативно изреченска, т. е. и синтактична.

Посочените положения налагат принципно нова интерпретация, при която се достига до формулирането на хипотеза за заложения в семантиката на езика като система не само собствен лексико-семантичен, но и граматичен принцип и те заедно съставят общата семантика на езика. Така изглежда, че кръгът се затваря и това, което остава семантично неопределяемо в лексикалната система, може да бъде дефинирано чрез граматичната семантика. По тези причини би могло да се твърди, че граматичният принцип е основен и водещ в цялостната семантика на езика и дори в семантиката на лексико-семантичната система. Въпросът е този кръг да не се окаже отново омагьосан, защото и най-абстрактните граматически значения и категории имат словесен израз и форма на съществуване и от гледна точка на автономността на цялостната семантика на езика трябва те да останат неопределяеми и изведени в областта на друга семантика (или семиотика). Другият изход е „отварянето” на семантичната езикова система към денотативно-референтния свят (чрез остензивното дефиниране), от една страна и към понятийно-сигнификативния (т. е. към цялостната култура), от друга.

При показаната безизходица от този „омагьосан кръг” единственият изход за запазване на автономността на описанието на явно неиманентната семантика не само на лексикалната система, но и на семантиката на езика като цялостна система, е разбирането на езиковата семантика като план на изказа на всякаква възможна (човешка) семантика. В този смисъл се оказва, че езикът наистина е преди всичко форма и в общ, и в конкретен план чрез значенията на думите-знаци като „форма” на семантиката. Най-икономичното, т. е. свеждащо нещата само до една аксиома, е семантичното описание, редуциращо цялата езикова семантика до предикацията чрез елементарния предикативен израз АЗ КАЗВАМ (НЕЩО ЗА НЕЩО). Остава да се признае, че чрез езиковата норма и узус и през каноничните нарративни структури (като напр. речевите жанрове) всичко в крайна сметка се свежда до интуитивното схващане на всеки член на езиковото общество за смисъла на елементарната предикация и до пълното съответствие на това схващане у всички останали.

В края на краищата става явен принципът на преход от лексикалната семантика чрез „ключовете“ на тази предикативна структура към семантиката на изказването в различните модалности и от тях – към наративността и дискурса (т. е. на езика като цяло). Заслужава специално да се експлицира и подчертае, че семантиката на изказването като единица на речта (*parole*) е заложено в семантиката на думата като единица на езика (*langue*) и обратно чрез общи семантични единици – семи, получени чрез анализа на метаязика на дефинициите. При това положение се оказва, че същински семантични примитиви (в смисъла на Вежбицка) са именно посочените единици.

Внимателният анализ на езикова комуникация показва, че познатата Якобсонова¹¹ схема: *Адресант – ... – Код – ... – Адресат* е само удобно за хуманитариста представяне на кибернетичния модел за предаване на информация, но крайно неизчерпателен по отношение на същността ѝ. Заслужават внимание поне два основни момента:

1. Предаването на информация в една система не може да бъде независимо от организацията и управлението на тази информация, дори и от гледна точка на кибернетиката.

2. Знаковият характер на езика предполага преди всичко комуникация на субекта с обкръжаващата го среда, след това – комуникация със себе си и накрая комуникация от типа адресант – адресат, т. е. налице са преди всичко следните предпоставки за функциите на езика: репрезентативна, когнитивна и експресивна (или експресивно-апелативна според К. Бюлер¹²).

Двойната роля на отправителя на съобщението – на адресант и на създаващ дискурс, както и на Ти-лицето на адресата и възприемащия и интерпретиращ дискурса намира специални езикови изрази във всяко едно изказване (проблем, специално разглеждан от Бенвенист¹³ и Греймас¹⁴). С други думи – произвеждащият акта на изказването е в дублираща (двойно субектна) роля и като автор на отправеното изказване: неговата роля е сценична – и актьорска, но едновременно с това, и постановъчно-режисьорска. В края на краищата, освен въпросите (металингвистична функция) и заповедите (апелативна), както и фатическата и магическа функции (по Якобсон¹⁵), всичко останало, смятано за езикова комуникация са наративни дискурси, т. е. разкази на случки (сцени) от позиция на разказващия.

В обобщение следва да се отбележи, че след като семантиката на цялата лексико-семантична система на езика може да се редуцира до глагола *съм* с непосредствено обкръжаващите го модални глаголи: *желая* (*искам*), *трябва*, *може* (*мога*), перцептивните *възприемам* и *чувствам*, от когнитивните *мисля* и *зная*, предикативно-нاراتивните *казвам* и *говоря* и от основните глаголи за действия и събития изобщо *правя* и *става*; до съществителните имена: *герой*,

¹¹ Р. Якобсон, *op. cit.*

¹² К. Bühler, *Sprachtheorie*, Jena 1934.

¹³ Е. Benveniste, *Problemes de linguistique generale*, 1974.

¹⁴ А. Greimas, *op. cit.*

¹⁵ Р. Якобсон, *op. cit.*

враг, *помощник* (*приятел*), *борба*, *средство*, *цел*, *сцена* и до адюнктивите (и местоименията) за пространствено-времеви координатни отношения, то за най-адекватен модел за представянето на цялостната лексикална семантика като схема може да се смята представянето ѝ като сцена, кадрираща семантиката на всяка от думите в езика.

След като от комбинацията на ядрените лексикални единици се получава основната елементарна предикативна фраза като модел на изречението и изказването: *Човек съм*. или *Аз съм човек*. със следваща стъпка на разширение: *Аз казвам нещо за нещо*., то тя заедно с посочените модалности позволява да се говори за всичко (със съответното отношение на говорещия). А да се говори за нещо значи да се казва нещо за нещо или на практика – да се разказва дадена случка, т. е. случката да бъде представена с думи сценично, като мизансцен (с разположението на актьорите-действащи лица в дадена ситуация).

Всеки литературен разказ: мит, вълшебна приказка, фолклорно или авторско литературно-драматургично произведение, независимо от жанра му, имат необходимо зададената сценичност в езика (и като схема, и като процес) като първична моделираща система, което заедно с реторическите и жанрови канони изгражда произведението. Това всъщност дава възможността за написването на есе по заглавие от една дума (тема), както и поставянето на еднословно заглавие на огромен роман (напр. *Одисей* на Дж. Джойс), възможности за създаване на всякакви текстове – от поетични до научно-енциклопедични.

Така накрая може да формулираме хипотезата за сценичността (с актантността в най-общ смисъл) като основен принцип на общата, глобална семантика, проникваща от драматургичния разказ през всеки наративен дискурс, през единствената предикативно-изреченска форма на всяко изказване до организацията на лексико-семантичната система на езика, в която всяка дума-знак като епос, онама може да бъде и етимон, и термин, и символ, и метафора-мит.

Всичко това показва, че комплексността на езиковите системи се корени преди всичко в комплексността на сложните им единици – думите-знаци, както и в двойната семиологичност (семиотична и семантична по Бенвенист¹⁶) на механизма им на действие – като единствени възможности за създаване на всякакви текстове – от поетични до научно-енциклопедични.

¹⁶ Е. Benveniste, *op. cit.*